

บทที่ 1

สภาพทั่วไปของ เมืองภูเก็ต

การศึกษาเศรษฐกิจเมืองภูเก็ตตั้งแต่ พ.ศ. 2396 - พ.ศ. 2475 จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทราบถึงสภาพทั่วไปทางภูมิศาสตร์ ทางการปกครองการศาล และลักษณะเศรษฐกิจก่อนปี พ.ศ. 2396 ก่อน เพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษาการขยายตัวทางเศรษฐกิจ และผลจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ซึ่งจะนำไปสู่การปรับปรุงการปกครองและการศาลให้สอดคล้องกับเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไป

สภาพภูมิศาสตร์ของ เกาะภูเก็ต¹

ก. ที่ตั้ง เกาะภูเก็ตอยู่ฝั่งชายทะเลตะวันตก ระหว่างเส้นรุ้งที่ 6 องศาเหนือ ถึง 8 องศาเหนือ มีความยาวประมาณ 40 ไมล์ กว้าง 15 ไมล์ แยกจากแผ่นดิน โดยมีช่องแคบปากพระคั่นอยู่² ที่ตั้งดังกล่าวอยู่ในทำเลที่นักเดินเรือจากทวีปยุโรปมา ทวีปเอเชีย มักจะแวะพักเติมน้ำหรือเชื้อเพลิง เพราะโดยรอบเกาะเป็นอ่าวจอดเรือที่ดี มีเครื่องมืออำนวยความสะดวก เหมาะที่จะเป็นท่าเรือ

¹ ก่อนการปฏิรูปมณฑลภูเก็ตในปี พ.ศ. 2437 เมื่อกล่าวถึงเกาะภูเก็ตก็คือที่ตั้งของเมืองภูเก็ตอยู่ทางคั่นน้ำใต้ของเกาะ และเมืองดลางอยู่ทางคั่นน้ำเหนือของเกาะ

² ร้อยโท เจมส์ โลว์, จดหมายเหตุเจมส์โลว์, แบลโคย นันทา วรเนติวงศ์ (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2519), หน้า 27.

ข. ภูมิประเทศ ส่วนใหญ่เป็นทิวเขาสูง สลับซับซ้อน ตั้งแต่ฝั่งทะเลขึ้นไป¹ แม่น้ำส่วนใหญ่เป็นสายสั้น ๆ ทุกหุบเขา มีธารน้ำเล็ก ๆ และลำธารที่เชิงเขาก็มีน้ำพุนมาก² ทำให้ที่ราบใช้ในการเพาะปลูกมีน้อยมาก การเพาะปลูกกระทำกันตามหุบเขาเป็นส่วนใหญ่

ค. ภูมิอากาศ กัปตันฟอโรสต์ (Captain James Forest) นักเดินเรือซึ่งผ่านเกาะกลางใต้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า "ที่เกาะกลาง ไม้ร้อนจัด ฝนตกเบา ๆ ในเดือนกรกฎาคม และตกเรื่อยไปจนกระทั่งเดือนพฤศจิกายน โดยหยुकเป็นพัก ๆ"³ และมีอุณหภูมิต่ำ

ง. ประชากร เมืองภูเก็ตก่อนการขยายตัวทางเศรษฐกิจ มีราษฎรอาศัยอยู่น้อย ไม่สามารถหาคนที่เหมาะสำหรับทำงานกรรมกรได้มากกว่า 1,000 คน เพราะเป็นเกาะเล็ก ๆ ยังไม่ใช่ชุมชนที่เป็นหลักแหล่งแน่นอน⁴ เนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์ไม่เอื้ออำนวยในการเพาะปลูก ซึ่งราษฎรจำนวนน้อยนี้ คือราษฎรชาวไทย ชาวเล เป็นส่วนใหญ่ ดังนี้

1. ราษฎรไทย เป็นชาวพื้นเมืองที่มีมากที่สุด มีทั้งพวกนับถือศาสนาพุทธและศาสนาอิสลาม กัปตันฟรานซิส ไลท์ (Captain Francis Light) กล่าวว่า ประชาชนที่อาศัยอยู่ผสมผสานกันทางค่านิยมเชื้อชาติ และวัฒนธรรมกับพวกแขกมลายู โดยเฉพาะคนไทยเป็นจำนวนมาก ในสมัยนั้นที่ห้าตัวเป็นทั้งมุสลิมและพุทธศาสนิกชน เช่นไม่รับประธานเหนือหุ้ แต่สักการะพระพุทธรูป⁵ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ ร.ศ. 128 (พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2502), หน้า 71.

²ร้อยโท เจมส์ โลว์, จดหมายเหตุเจมส์โลว์, หน้า 35.

³เรื่องเดียวกัน, หน้า 31.

⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 29.

⁵รอง ศยามานนท์ (ผู้แปล), "พระยาราชภักดี," แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี 2 (พ.ค. 2511): 76 - 77.

ได้กล่าวถึงลักษณะของพวกแขกมลายู เหล่านี้ว่าไม่สามารถพูดภาษามลายูได้เหมือนแขกมลายูจริง ๆ และก็มีคนไทยเข้านับถือศาสนาอิสลามด้วยเหตุเช่นเดียวกับ ฟรานซิส ไลท์ กล่าวไว้เป็นจำนวนมาก¹

สำหรับราชอาณาจักรไทย ต้องมีความผูกพันกับรัฐบาลกลาง ในฐานะที่เป็นไพร่ และเท่าที่ปรากฏหลักฐานไพร่ในเมืองภูเก็ตมีอยู่ 2 ชนิด คือ ไพร่ของเจ้าเมือง กรมการเมือง ข้าพระโยมสงฆ์ ประเภทหนึ่ง อีกประเภทหนึ่ง คือไพร่ส่วย เฉพาะไพร่ของเจ้าเมือง กรมการเมือง หรือที่เรียกเลกสมเจ้าเมืองกรมการเมือง² จะแบ่งออกเป็น 3 ส่วน 2 ส่วนไว้สำหรับใช้ในราชการของเจ้าเมืองกรมการเมือง เช่นก่อสร้างสถานที่ราชการ สร้างบ้านเรือน วัด หรือกิจการเมืองแคว้นส่วนตัวของเจ้าเมือง โดยไม่ได้รับค่าตอบแทนใด ๆ³ อีก 1 ส่วนต้องส่งส่วยเช่นเดียวกับไพร่ส่วย สำหรับไพร่ของเจ้าเมืองกรมการเมืองดังกล่าว มีกำหนดเป็นกฎหมายไว้ว่าห้ามจำหน่ายไปอยู่หน่วย หรืออพยพอยู่ที่อื่น นอกจาก ตาย หนี พิกار⁴ แต่ไพร่ส่วยหรือเลกส่วย สามารถย้ายถิ่นที่อยู่ได้ จะไปทำมาหากินในเมืองอื่นได้ โดยนายหมวด นายกองสักเลก จะจำหน่ายบัญชีไปยังนายหมวด นายกองที่เลกตั้งกล่าวไปอาศัยอยู่ การเก็บส่วยจะเป็นหน้าที่ของนายหมวดนายกองเก็บส่ง

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ร.ศ. 128, หน้า 66.

²กจ. ร.5 ม.47/18, "จดหมายกราบบังคมทูลของพระยามนตรีสุริยวงศ์" ที่ 9/1338 (6 พ.ค. ร.ศ. 111)

³ขจร สุขพานิช, "ฐานันดรไพร่," ข้อมูลจากอดีต (พระนคร: สำนักพิมพ์เกล็ดไทย, 2518), หน้า 40.

⁴กจ. ร.5 ม.47/18, จดหมายกราบบังคมทูลของพระยามนตรีสุริยวงศ์ ที่ 9/1338 (6 พ.ค. ร.ศ. 111)

กรุงเทพฯ¹ ส่วนใหญ่แล้วจะให้เป็นที่มุก ไม่กระดาน หรือ เงิน ทอง เป็นต้น

อย่างไรก็ตามจำนวนเงินส่วนมุกได้ไม่ค่อยแน่นอนนัก เช่นในปี พ.ศ. 2395 เรียกเก็บส่วยเมืองภูเก็ตได้เพียง 46 เหรียญมาเลย์ เมืองกลางได้ 315 เหรียญ² แต่ในปี พ.ศ. 2405 เมืองภูเก็ตได้ถึง 418 เหรียญ³ เพราะมีการขยายตัวทางเศรษฐกิจในด้านการทำเหมือง จึงมีคนอพยพเข้าไปอยู่เพิ่มตั้งจะกล่าวรายละเอียดต่อไป

นอกจากนี้ยังมีสาเหตุที่ทำให้จำนวนไพร่มีไม่แน่นอน คือราษฎรจะอพยพหนีไปหาที่ทำกินใหม่ เนื่องจากไม่ได้รับความยุติธรรมจากกรมการเมืองหรือเจ้าเมือง ที่เอาเปรียบเลกส่วย คุ้มการเกณฑ์แรงงาน หรือไม่ก็เรียกเงินส่วยในอัตราสูง เพื่อเฉลี่ยให้พอกับจำนวนไพร่ที่หนีไป หรือไพร่ที่ไม่ยอมเสีย⁴ บางครั้งไพร่ก็หลบหนีไปอยู่ที่อื่น เนื่องจากความยากจนไม่มีเงินเป็นค่าส่วย ดังปรากฏในพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับเรื่องการสักเลกว่า

. . . เลกสม เลกส่วย . . . หัวเมืองฝ่ายใต้นั้นยากจน ชักสนมาก จะให้ทูกองสัก ออกมาสักตามอายุแก่ก่อน นายกอง นายหมวด ก็จะไม่เรียกเอาเงินค่าหางวาว จะพากันหนี เขาป่า คง ความกลัว ความจนไม่มีเงินค่าหางวาว กองสักไม่กล้าติดตามเขาไปในป่า . . .⁵

¹ กจช. ร.4 กท. เล่ม 25 จ.ศ. 1225, ว่าด้วยเรื่องให้พระยาเทพราชขุนเลข้าหลวงกองสักเร่งชำระราษฎรเข้ากรุงเทพฯ

² กจช. ร.4 กท. เล่ม 2, สารตราตอบเมืองพังงาว่าด้วยส่งเงินส่วย

³ กจช. ร.4 กท. เล่ม 25, สารตราตอบเมืองภูเก็ตว่าด้วยเงินส่วย

⁴ กจช. ร.5 ม.47/18, จดหมายกราบบังคมทูลของพระยามนตรีสุริยวงศ์ที่ 9/1338 (6 พฤษภาคม ร.ศ. 111)

⁵ กจช. ร.5 สารบัญช่มุขพิเศษ จ.ศ. 1241 - 1242 เล่ม 20, สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาถึงผู้ว่าราชการเมืองฝ่ายใต้, (30 เมษายน 2415) หน้า 147.

2. ชาวทะเล (ชาวเล) เป็นพวกที่ชอบหากินอยู่ในทะเลรอบ ๆ เกาะ จะขึ้นบกเป็นครั้งคราว มีรูปร่างลักษณะหน้าตา คล้ายแขกมลายูบนไทย สามารถพูดภาษาไทย และภาษามลายูได้ แต่ก็มีภาษาพูดเป็นของตนเองต่างหาก และชอบอาศัยอยู่ในเรือมากลำเล็ก ๆ พอใจจะพักที่ใด ก็จะลากเรือขึ้นไว้บนหาด พวกชาวทะเลเหล่านี้มีที่อยู่ไม่แน่นอน เป็นเหตุให้ราษฎรไทยถือโอกาสเข้าไปแอมแอมอยู่กับพวกชาวทะเลเพื่อจะหลีกเลี่ยงการเกณฑ์แรงงาน ชาวทะเลเหล่านี้ ในอดีตคงไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับภาวะเศรษฐกิจใด ๆ ของเมืองภูเก็ตเลย จนกระทั่งสมัยพระยารัษฎานุประดิษฐ์ (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต จึงได้เสนอมายังรัฐบาลเพื่อเข้าปกครองด้วยวิธีจัดทำสามะโนครัว และเกณฑ์แรงงานเป็นประจำปี เหมือนราษฎรไทยทั่วไป

นอกจากนี้ยังมีลูกครึ่งชาวยุโรปอยู่ในเมืองภูเก็ต ดังปรากฏในรายงานของพ่อค้าชาวฝรั่งเศส ที่เข้ามาค้าขายในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้กล่าวถึงชนชาติที่เคยเข้ามาค้าขายในเกาะกลาง ก่อนที่ฝรั่งเศสจะขอทำสัญญาผูกขาดการค้ากับเมืองภูเก็ต ในปี พ.ศ. 2228 ว่า มีชาวโปรตุเกส ฮอลันดา และฝรั่งเศส ได้เดินทางจากอินเดียและยุโรป เข้ามารับซื้อแร่ดีบุก จากชาวเมือง และได้ถือโอกาสอาศัยปะปนอยู่กับชาวพื้นเมือง จนได้แต่งงานกับชาวพื้นเมืองเหล่านั้น ทั้งยังมีการชักชวนให้ชาวพื้นเมือง

¹ ปรากฏในจดหมายกราบบังคมทูลของ สมเด็จพระยาตากำรภูวราชานุภาพ ตอนหนึ่งว่า

. . . การไต่ถามเงินเก็บเงินค่าราชการ พวกชาวทะเล ซึ่งหาเลี้ยงชีพด้วยการหาปลา ตามริมฝั่งทะเลเป็นหย่อม ๆ ไม่รวมกัน ไม่รู้จักขนบธรรมเนียมของพื้นบ้าน . . . พระยารัษฎานุประดิษฐ์ เสนอว่าควรผ่อนผัน แต่มีขอแม่ว่าปีหนึ่ง ต้องมาทำงานให้รัฐบาล 10 วัน หรือ 15 วัน โดยให้แรงงานให้ตัดไม้ตางป่า เป็นต้น . . .

(อ้างจาก กจช. ร.5 ม.28.2/14, จดหมายกราบบังคมทูลของ สมเด็จพระยาตากำรภูวราชานุภาพ ที่ 207/6005 (24 สิงหาคม ร.ศ.122)

เหล่านั้น ชำนาญถือศาสนาคริสต์¹ แต่ทำไมไค้ฉลนั้ก ปรากฏหลักฐานว่าในขณะนั้นมีชาวพื้นเมืองนับถือศาสนาคริสต์เพียง 4 ครอบครัว มีจำนวน 40 คนเท่านั้น ซึ่งส่วนใหญ่คนเหล่านั้นมีฐานะยากจน

สภาพการปกครองและการศาลของเมืองภูเก็ต

เมืองภูเก็ตก่อนปี พ.ศ. 2396 เป็นเพียงเมืองเล็ก ๆ อยู่ใ้การปกครองของเมืองกลาง ซึ่งเมืองกลางอยู่ใ้การปกครองของเมืองพังงาตามหลักการปกครองแบบเดิม สำหรับตำแหน่งข้าราชการประจำเมืองภูเก็ตยังมีน้อยอยู่ อาจกล่าวไ้ว่ามีเฉพาะตำแหน่งเจ้าเมืองและตำแหน่งพนักงานปกครองท้องถิ่นเท่านั้น

ก. ตำแหน่งเจ้าเมือง ได้รับแต่งตั้งโดยทรงจากเมืองกลาง ส่วนใหญ่จะแต่งตั้งจากบุคคลที่เป็นบุตรของเจ้าเมือง หรือผู้มีอำนาจในเมืองนั้น ๆ เจ้าเมืองจะทำหน้าที่ปกครองดูแลในเขตเมืองของตน พร้อมทั้งเป็นหัวหน้าผู้พิพากษาด้วย

ข. ตำแหน่งพนักงานปกครองท้องถิ่น ได้แก่ข้าราชการแขวง มีบรรดาศักดิ์ติดศักดินา 400 ไร่² มีอำนาจในการพิจารณาตัดสินต่าง ๆ เช่น โจทกรรม ลักขโมย ทรัพย์สิ้น วิว คว้าย และทาส โพร บุตร และภรรยา พร้อมทั้งมีอำนาจรักษาความสงบของประชาชน และทำการทะนุบำรุงส่งเสริมอาชีพของราษฎร³

ส่วนตำแหน่งอื่น ๆ ไม่มีหลักฐานปรากฏ ซึ่งเข้าใจว่ายังไม่มีตำแหน่งข้าราชการมากนัก เพราะยังเป็นเพียงเมืองเล็ก ราษฎรที่อาศัยอยู่น้อย ถ้าจะมีการฟ้องร้อง

¹ องค์การคำคุณุสภา, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 44 เล่ม 10 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), หน้า 57 - 58.

² มาตรา 32, พระอัยการทหารหัวเมือง, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 1, หน้า 260.

³ มาตรา 5, พระธรรมนูญ, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 1, หน้า 133.

ให้ไปฟ้องร้องต่อผู้บังคับบัญชาของจำเลย เพื่อจะได้จับตั้ง คณะลูกขุนขึ้นพิจารณาคดีตาม ข้อกล่าวหา¹ โดยคดีที่เกิดขึ้นในเมืองโค ให้พิจารณาคดีที่เมืองนั้นให้เรียบร้อย มี เจ้าเมืองและกรมการทำหน้าที่เป็นคณะลูกขุน และให้ศาลากลางเมืองเป็นศาลชำระความ แต่ถ้ามุ่งคดีความที่มีโทษร้ายแรง ให้ส่งคดีนั้นไปยัง เมืองที่ทำหน้าที่ดูแลอยู่ หากคู่ความ ไม่พอใจในคำพิพากษา ให้อุทธรณ์เข้าไปยัง เจ้ากระทรวงผู้บังคับบัญชาหัวเมืองนั้นคือสมุห- พระกลาโหมเป็นผู้ตัดสิน²

อย่างไรก็ตาม สภาพการปกครองและการศาลต้องปรับปรุงให้ก้าวหน้าขึ้นใน ภายหลัง เพื่อให้สอดคล้องกับภาวะเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปของ เมืองภูเก็ต

ลักษณะเศรษฐกิจในเมืองภูเก็ต

อาจกล่าวได้กว้าง ๆ ว่า เศรษฐกิจมีลักษณะพอเลี้ยงตัวเองเท่านั้น โดยอาศัย สภาพภูมิศาสตร์ เป็นปัจจัยเอื้ออำนวยในการทำมาหากิน ส่วนมากจึง เป็นการ ชุกหาแร่ดีบุก เพื่อแลกเปลี่ยนกับเครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็น³ ในค่านการเกษตรมีน้อย เพราะภูมิ- ประเทศไม่เหมาะกับการประกอบอาชีพเกษตร ส่วนการค้ายังไม่กว้างขวางนัก ดังนั้น ผู้เขียนจึงแบ่งหัวข้อการศึกษาออกเป็น

- การชุกหาแร่ดีบุก
- การเกษตร

¹พระวรภักดีพิบูลย์, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย (พระนคร: สมาคมสังคมศาสตร์ แห่งประเทศไทย, 2516), หน้า 261.

²สมเด็จพระยาตากษักราชาอนุภาพ, "ลักษณะการปกครองประเทศสยาม แต่โบราณ," หนังสืออ่านประกอบพื้นฐานอารยธรรมไทย: ประวัติศาสตร์และการเมือง (พระนคร: คลังวิทยา, 2515), หน้า 25.

³รอง ศยามานนท์ (ผู้แปล), "พระยาราชภักดี," แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสาร โบราณคดี (มกราคม, 2511), หน้า 37 - 39.

- การค้าขาย
- การภาชีอากร

ก. การขุดหาแร่ดีบุก เป็นอาชีพหลักของราษฎรมาแต่สมัยโบราณ ดังกล่าวแล้ว ว่าสภาพภูมิประเทศเป็นภูเขาถึง 82.52 % ของพื้นที่ทั้งหมด โดยแนวเขาเหล่านี้มีแร่ดีบุก ประปนอยู่จำนวนมาก¹ และส่วนใหญ่อยู่ที่ผิวดิน เรียกว่า Alluvial deposits² มีลักษณะเป็นสีค่า มีเนื้อดีบุกค่อนข้างสูงประมาณ 70 - 80 % ซึ่งการขุดหาแร่ดีบุกก่อน ปี พ.ศ. 2396 จะใช้เครื่องมือง่าย ๆ เก็บร่อนเอาตามแม่น้ำลำธาร และทะเล ใช้กำลังคนน้อย เรียกการร่อนหามแร่ (Dulang Washing) มีเครื่องมือประเภท ชาม กะทะ กะลา เติง ซึ่งเป็นเครื่องมือใช้ร่อนแร่รูปเหมือนกะทะไม่มีหู วิธีการทำก็ไม่ผิดอะไรกับพวกร่อนหาของตกน้ำตามลำคลองหรือในบ่อ นับเป็นวิธีหาแร่ที่ง่ายที่สุด³ ไม่ต้องมีการลงทุน ซึ่งฟรานซิส ไลท์ ได้ประมาณไว้ว่า ราษฎรคนหนึ่งจะร่อนแร่ดีบุกได้ปีละ 500 ปอนด์⁴ แร่ที่ขุดได้จะนำไปล้างในแม่น้ำลำธาร เพื่อล้างเอาหิน หิน ที่ติดอยู่ออก แล้วนำแร่เหล่านั้นไปตากให้แห้ง เพื่อการถลุงในเตาถลุง

. . . . . เตาถลุงที่ใช้มีความสูงประมาณ 3 ฟุต ส่วนบนสุดมีเส้นผ่าศูนย์กลางฟุตครึ่ง มีชั้นสินแร่และถ่านไม้หลายชั้นสลับกัน นำใส่เข้าไปในเตา และสูบลมเข้าไปไม่หยุดหย่อน ระยะเวลา 4 วัน หลังจากนั้นดีบุกจะเริ่มไหลออกมาเล็กน้อย . . . . . ใส่ถ่านไม้เข้าไปในไฟถึง 4 ครั้ง ก่อนที่ดีบุกทั้งหมดจะถูกคั่นออกมา . . . . .⁵

¹ สวาท เสนาณรงค์, ภูมิศาสตร์ประเทศไทย (พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2516), หน้า 253.

² บ๊วย อังภากรชัย และ สุภาพ ยศสุนทร, เศรษฐกิจแห่งประเทศไทย (พระนคร: บริษัทประมวลมิตร จำกัด, 2504), หน้า 67.

³ กรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา กระทรวงเกษตรราชการ, จดหมายเหตุว่าด้วย การทำเหมืองแร่ในประเทศไทยสยาม พ.ศ. 2468, หน้า 83.

⁴ ร่อง ศยามานนท์ (ผู้แปล), "พระยาราชภักดี," หน้า 38.

⁵ ร้อยโท เจมส์ โลว์, จดหมายเหตุเจมส์ โลว์, หน้า 38 - 39.

นอกจากการทำเหมืองแร่ด้วยวิธีง่าย ๆ ดังกล่าวแล้ว ผู้มีทุนมากคือเจ้าเมือง และมีแรงงานของไพร่เป็นจำนวนมาก สามารถทำเหมืองขนาดเล็กเรียกว่าเหมืองแล่น และทำเหมืองขนาดกลางซึ่งเรียกว่าเหมืองคล่า เหมืองทั้ง 2 ชนิดมีวิธีทำเช่นเดียวกันคือ ต้องทำรางชักพาน้ำจากไหล่เขา ให้นำชะบนหลังแร่ส่วนของหินที่ยุบ หรือที่กลายเป็นดิน ไหลเลยลงไป น้ำก็กักคักเข้าไปในหิน พวกกุลีที่ทำงานถือเครื่องมือ มี จอบ เสียม ชะแลง ก็ช่วยกันจคักให้หินที่พังลง ไปบนที่ระบมซึ่งรองรับแร่ แล้วล้างในแอ่งน้ำที่เตรียมไว้

ดังนั้น ก่อนปี พ.ศ. 2396 การทำเหมืองแร่ก็มักมีขนาดเล็กมาก เป็นเพียงการเก็บร่อนแร่ของราษฎร ไม่มีเทคนิคและการลงทุนน้อย แร่ที่ขุดได้ก็ต้องนำไปดูลงยังตลาดของเจ้าเมือง แล้วขายให้พระคลังสินค้าประจำเมืองเท่านั้น เพราะความต้องการของตลาดโลกยังมีน้อย ราษฎรจึงทำเพียงพอเพื่อแลกเปลี่ยนสิ่งของเพื่อดำรงชีวิต โดยผู้ได้รับผลประโยชน์มากที่สุดคือเจ้าเมือง ได้จากการที่ราษฎรต้องนำสินแร่ที่ขุดไปดูลงที่ตลาดของเจ้าเมือง จากการมีไพร่ช่วย และจากการที่ลงทุนทำเหมืองแร่โดยใช้แรงงานของไพร่ด้วย

ข. การเกษตรกรรม เป็นอาชีพที่ทำกันน้อย เนื่องจากสภาพภูมิประเทศไม่อำนวย มีที่ราบลุ่มเพาะปลูกน้อยที่สุดเมื่อเทียบกับเมืองใกล้เคียง¹ คือมีที่ราบลุ่มเพียง

¹ การสำรวจจัดลักษณะพื้นที่ของหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก ซึ่งคิดเป็นร้อยละของพื้นที่ทั้งหมด จากหนังสืออักษรานุกรมภูมิศาสตร์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 4 มีดังนี้

	ระนอง	พังงา	ภูเก็ต	กระบี่	ตรัง
ที่ราบ	21.02	6.01	4.30	49.41	93.80
ภูเขา	67.00	86.83	82.52	33.13	6.20
ป่าทึบ	57.28	55.13	7.32	72.35	44.08
ที่แฉะและน้ำท่วมถึง	11.08	7.06	2.36	19.90	9.89

4.30 % เป็นป่าทึบ 7.32 % เป็นที่และและน้ำท่วมถึง 2.36 %

จะเห็นว่าสภาพภูมิศาสตร์เมืองภูเก็ตมีที่รายน้อยและยังเป็นที่รตามตามเนินเขา สลับกับที่รตามตามเชิงเขา แม่น้ำมักเป็นสายสั้น ๆ น้ำไหลแรง ไม่เหมาะในการเพาะปลูก นัก การจะเพาะปลูกต้องอาศัยการชลประทาน¹ ราษฎรส่วนใหญ่จึงพอใจกับการชุกหาแร่ คิงก และหาของป่า เพื่อแลกเปลี่ยนกับเครื่องอุปโภคบริโภค ดังที่ฟรานซิส โลห์ ได้ กล่าวถึงราษฎรในเกาะกลางเกี่ยวกับการเพาะปลูกว่า

... ในเกาะกลาง ไม่มีที่ดิน ที่จะหักร้างกลางพงเพียงพอ ที่จะปลูกข้าว ใหญ่พอกับพลเมือง เพราะว่าพลเมืองโกหกบว่า การทำเหมืองคิงกโคก่าไร ดีกว่า ใช้เวลาทำการหักร้าง กลางพง บนที่ดิน กวดยตนเอง จึงซื้อข้าวจาก เมืองไทรบุรี และมะริค . . .²

ดังนั้นปัญหาการผลิตข้าวไม่พอเพียง ต้องอาศัยข้าวจากเมืองใกล้เคียง จึงเป็น ปัญหาที่สำคัญยิ่งซึ่งต้องแก้ไขในระยะต่อมา มิฉะนั้นปัญหาการขาดแคลนข้าวจะเกิดขึ้น

อย่างไรก็ตาม ก่อนปี พ.ศ. 2396 ปัญหาการขาดแคลนข้าวยังไม่ปรากฏ เพราะ พลเมืองยังอยู่น้อย สามารถชุกหาแร่คิงกแลกเปลี่ยนข้าวได้ดัง กล่าว

นอกจากนี้ตามสภาพพื้นที่ และอากาศของเกาะภูเก็ต ยังเหมาะแก่การเพาะปลูก พืชยืนต้น เช่น ทุเรียน เงาะ มังคุด ฝรั่ง สาคู มะพร้าว พริกไทย ดังปรากฏในจดหมายเหตุ เจมส์โลว์ (James Slow) ซึ่งเป็นชาวอังกฤษ เข้ามาในเมืองไทยเมื่อ พ.ศ. 2387 กล่าวว่

¹ สวาท เสนาณรงค์, ภูมิศาสตร์ประเทศไทย, หน้า 54 - 55.

² รอง ศยามานนท์ (ผู้แปล), "พระยาราชกบิตัน," แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี 2 (มกราคม, 2511), หน้า 37 - 39.

กลางมีคินอุมสมุบรณ ชาวพื้นเมืองได้ทดลองความจริงนี้แล้ว และโดยไม่มีลมนหนาวรบกวนในช่วงระยะเวลาาน และตั้งอยู่ในเขตกึ่งเขตร้อนของลมมรสุม จึงทำให้สามารถปลูกเครื่องเทศ และพริกไทย ได้ดี รวมทั้งผลไม้เมืองร้อน ทั้งหมด และพืชผักสำหรับประกอบอาหารยุโรป¹

ลักษณะการทำสวน ทำไร่ ดังกล่าวคงเป็นไปเพื่อการบริโภค มีปริมาณไม่มากนัก แต่หลังจากพืชไร่และพืชสวนบางชนิดได้รับการส่งเสริม ในสมัยพระยารัษฎานุประดิษฐ์ (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) เพราะขายได้ราคาดีในหัวเมืองมลายู เช่น เครื่องเทศ พริกไทย² จึงมีการปลูกอย่างแพร่หลายในเมืองภูเก็ต ซึ่งจะกล่าวรายละเอียดต่อไป

ส่วนการหาเลี้ยงชีพอีกประเภทหนึ่งของพวกชาวทะเล³ คือการประมง ดังปรากฏในจดหมายเหตุเจมส์โลว์ ว่า ". . . ชายฝั่งทะเล และอ่าวเล็ก อ่าวน้อย มีปลา ตู๋งาม ๆ ชุกชุม และเป็นที่อาศัย กุ้งก้ามกรามได้ดีมาก จนพวกชาวประมงสามารถ ประกอบอาชีพของตนได้ทุกฤดูกาล. . ." เข้าใจว่าปริมาณที่จับได้คงไม่มาก เพียงเพื่อบริโภคเท่านั้น เพราะไม่ปรากฏมีการส่งเป็นสินค้าแต่อย่างใด

ค. การค้าขาย เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญอย่างหนึ่งของเมืองภูเก็ต ในระยะต่อมา เพราะสภาพภูมิศาสตร์อำนวยให้เป็นเมืองท่าค้าขายที่ดี แต่ก่อนปี พ.ศ. 2396 การค้าในเมืองภูเก็ตยังไม่กว้างขวางนัก เพราะสินค้าส่วนใหญ่ที่จะขายมีเพียง ดีบุก ซึ่งชุกเพื่อยังชีพเท่านั้น มีใช้เพื่อการค้าอย่างเป็นล่ำเป็นสันอย่างแท้จริง อาจกล่าวว่ามีอุปสรรคสำคัญ 3 ประการ

¹ ร้อยโท เจมส์ โลว์, จดหมายเหตุเจมส์โลว์, หน้า 39.

² L.A. Mills, *British Malaya: 1824-1867*, p. 189-190.

³ พวกมลายูจะเรียกชาวทะเลพวกนี้ว่า โอวังเสาศ์ (คนทะเล) และอังกฤษเรียกว่า พวกยิบซีทะเล พม่าจะเรียก เซลัง (อ้างจาก อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย เล่ม 1 ฉบับราชบัณฑิตยสถาน หน้า 297)

1. ราษฎรยังผูกพันอยู่กับระบบไพร่ จึงไม่มีเวลาว่างในการซุกหาแร่ดีบุกให้ได้จำนวนมาก ส่วนราษฎรที่ไม่ไปเข้าเวรยามก็จะมีเวลาซุกหาแร่ได้ ซึ่งจำนวนแร่ที่ได้ต้องส่งเป็นส่วยแทนการเข้าเวรยาม โดยราษฎรนำมาส่งให้แก่เจ้าเมือง ซึ่งจะส่งผ่านไปยังหัวเมืองใหญ่ที่ควบคุมอยู่

2. ดีบุกเป็นสินค้าผูกขาด ซึ่งก่อนการทำสนธิสัญญาเบาริงในปี พ.ศ. 2398 ดีบุกเป็นสินค้าประเภทหนึ่งที่ไม่เปิดโอกาสให้มีการซื้อขายอย่างเสรี ราษฎรต้องนำไปขายให้เฉพาะที่พระคลังสินค้าประจำเมือง¹ เป็นช่องทางให้เจ้าเมืองและกรมการเมืองหากำไร เขาเปรียบในการซื้อจากราษฎรได้

3. ความต้องการแร่ดีบุกของตลาดโลกยังมีน้อย เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การค้าดีบุกน้อยด้วย และเรือสินค้าจะเข้ามาจอบครั้งมีซื้อเพียงบางครั้งบางคราวเท่านั้น

ส่วนวิธีการค้าดีบุก เท่าที่ปรากฏจะเป็นหน้าที่โดยตรงของเจ้าเมืองซึ่งทำหน้าที่ส่งดีบุกในรูปที่มันถูกลดแล้วขายให้แก่พ่อค้า จากรายงานของ ฟรานซิส ไลท์ (Francis Light) พ่อค้าชาวอังกฤษบันทึกว่า ระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนเมษายนของทุกปีจะผลิตได้แร่ดีบุกเฉพาะจากเกาะภูเก็ตขายยังต่างประเทศถึง 4,000 หาบ มีมูลค่าถึง 68,000 เหรียญ โดยปริมาณดังกล่าวอาจมากกว่าหรือน้อยกว่านี้ แล้วแต่สถานการณ์ของบ้านเมือง และความต้องการแร่ดีบุกของตลาดโลก²

อย่างไรก็ตาม ก่อนปี พ.ศ. 2396 เจ้าเมืองซึ่งเป็นผู้จัดการค้าขายยังไม่มีเรือสินค้าของตนเองที่จะบรรทุกสินค้าไปขายบริเวณใกล้เคียง แต่จะมีเรือของพ่อค้าต่างชาติเข้ามารับซื้อแร่ดีบุกจากภูเก็ตซึ่งมีมากและเป็นที่ยุ้จักดี ขณะเดียวกันเจ้าเมืองจะซื้อเครื่อง

¹ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระราชทานภาพ, "ตำนานภาพนี้อาจบางอย่าง," ลัทธิธรรมนิยม เล่ม 2 (พระนคร: คลังวิทยา, 2515), หน้า 151 - 156.

² P.J. Begbie, The Malayan Peninsula, (Kualalumpur: Oxford University Press, 1965), p. 451.

อุปโลกมวิโลกจากเรือพ่อค้า เข้ามาขายให้ราษฎร ดังที่ เวเรต์ นักการฑาชาวฝรั่งเศส
ที่เดินทางมาพร้อมกับราชทูตเซอวาเลีย เกอ โชมองต์ ใน พ.ศ. 2228 ทรงกับสมัย
สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ไก่กล่าวไว้ว่า " . . . แร่คิมุกเป็นสิ่งสำคัญของเมืองนี้
จึงเกิดมีการค้าขาย และชาวเมืองได้ยู่เลี้ยงชีพโดยอาศัยแร่คิมุกนี้เอง เขาซุกเป็น
จำนวนมาก และข้าพเจ้าเชื่อว่า คงจะมีม้อคิมุกที่คึกกว่านี้อีก . . . " ¹

นอกจากเจ้าเมืองจะทำหน้าที่เป็นพ่อค้าสำคัญแล้ว มีปรากฏว่าบางครั้งราษฎร
ที่มีแร่คิมุกอยู่ก็สามารถจะแลกเปลี่ยนสินค้าที่จำเป็นกับพ่อค้าโดยทรงบ้าง ดังปรากฏใน
จดหมายของบาทหลวงฝรั่งเศส ที่มาอยู่เกาะกลางในปี พ.ศ. 2229 เขียนเล่าไปยัง
ผู้อำนวยการทั่วไปของบริษัทฝรั่งเศสที่เมืองปอนกีเซอริว่า " . . . ชาวเกาะไม่ได้ทำการ
งานที่แปลกอย่างใด: เพียงตัดฟัน ทำนา และซุกดิน หรือร่อนหาคิมุกซึ่งเป็นสิ่งสำคัญของ
เมืองนี้ แล้วเอาไปแลกเปลี่ยนสินค้ากับพ่อค้า . . . " ²

ง. ภาชีอากร ก่อนปี พ.ศ. 2396 รายได้จากภาชีอากรที่สำคัญ มีอากรคิมุก
อากรโร่นา จังกอบ เท่านั้น ดังปรากฏในพระบรมราชโองการ ว่า

. . . เมืองสุเก็ก เจ้าเมืองยังเป็นพระ พระสุเก็กคนมี รัชการาชการบ้าน
เมืองมาแต่ปีจอโทสก [พ.ศ. 2393] . . . บ้านเมืองก็ปกติเรียบร้อย . . .
ทำภาชีอากรคิมุกของหลวง ไค่มากขึ้นกว่าแต่ก่อน ถึงกำหนด งวค ปี ก็ส่งอากร
คิมุก พรรมมา จังกอบ และ . . . คานา. ครบตามจำนวนทุกปี . . . ³

¹กรมราชโลหกิจ, ประวัติกรมโลหกิจ (พระนคร: บริการทองจำกัก, 2506),
หน้า 16.

²กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 18 เรื่องจดหมายเหตุในแผ่นดิน
สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 5 (พระนคร: สำนักพิมพ์แก้วหน้า,
2509), หน้า 55 - 60.

³กษ. ร.4 กท. จ.ศ. 1214 - 1215 เล่ม 5, สารตราเจ้าพระยาอัครมหา-
เสนาถ ถึงพระยาบวรวิกรมธุร (หน้า 60 - 64)

สำหรับผู้ทำหน้าที่เก็บคือเจ้าเมือง และกรมการ จะรับผิดชอบเก็บให้เป็นไปตามพิภักดิ์ตราที่กฎหมายกำหนดไว้¹ ซึ่งพิภักดิ์ตราภาษีส่แต่ละอย่างมีดังนี้

1. อากรคีมุก เป็นอากรที่ทำรายได้ให้แก่ส่วนกลางมากกว่าอากรประเภทอื่น ๆ โดยมีกำหนดไว้ว่าราษฎรจะเสียอากรคีมุกให้กับรัฐบาล ในพิภักดิ์ตราร้อยละ 10 คือ เก็บในอัตรา 10 ปีกร ชักขึ้นมา 1 ปีกร ซึ่งเก็บจากราษฎรที่ซุกหาแร่ได้โดยตรง เพราะราษฎรจะต้องนำไปขายให้พระคลังสินค้าประจำเมืองแห่งเดียวเท่านั้น แต่มาในสมัยรัชกาลที่สาม เมื่อมีการตั้งเจ้าภานายอากรขึ้น อากรคีมุกในเมืองภูเก็ตจะมีเจ้าเมืองเป็นผู้ประมูลจากรัฐบาลกลาง เพื่อเก็บอากรคีมุกจากเมืองภูเก็ตส่งให้รัฐบาลในแต่ละปี ถ้าเจ้าเมืองเก็บอากรคีมุกได้มากกว่าที่ประมูลก็ถือเป็นกำไร ที่เจ้าเมืองจะไว้เหน็บารุงบ้านเมือง

สำหรับการส่งเงินให้ราชธานี มีระเบียบว่า ผู้ประมูลภาษีได้ จะส่งเป็นเงินตรา ให้ส่งภาราดละ 48 เหรียญ ถ้าส่งเป็นคีมุกให้ส่งเป็นภาราดละ 350 ชั่ง เจ้าเมืองจะส่งอากรคีมุกให้เจ้าพนักงานพระคลังที่กรุงเทพฯ ปีละ 2 งวค คือ งวคเดือนกันยายน และเดือนเมษายนมีให้ครบทุกงวคมีขาดไม้ได้ และนายอากรผู้ประมูลได้จะต้องให้ความสะดวกแก่ผู้ทำเหมืองแร่ เช่น การตั้งเตาถลุงแร่คีมุกในเขตรับประมูล²

2. อากรไร่นา มีกำหนดเก็บส่งให้รัฐบาลกลางทุกปี โดยให้เจ้าเมืองจัดกรมการที่ไว้ใจ 1 คน เป็นกรมการกำกับการออกประเมินนาของราษฎร ร่วมกับกำนัน

¹สมคิด ศรีสิงห์, การบริหารภาษีอากรในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ปริญญา นิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต แผนกประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2518), หน้า 41.

²องค์การคำคุณุสภา, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 50 เล่ม 29, (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511), หน้า 225 - 266.

ในแขวงบ้านเมือง ส่วนอัคราการเก็บ ถ้าเป็นนาฟางลอย¹ เสียไร่ละหนึ่งสลึงเพียง²
ถ้าเป็นนาคูโค³ เสียไร่ละ 1 เพียง⁴ หรือจะเสียเป็นข้าว โดยเสียในอัคราไร่ละ 2 ดัง⁵

¹ เป็นนาในที่ดอน ซึ่งอาศัยแต่น้ำฝนเป็นสำคัญ กึ่งที่มีค่าเรียกกันว่า เป็นนา
น้ำฝนฟางลอย ผู้มีสิทธิเหนือที่นาประเภทนี้ต้องถือเอกสารที่เรียกว่า ใบจอง และระยะ
เวลาที่เจ้าของนาฟางลอยมีสิทธิในการครอบครองที่นานั้น มีกำหนดไว้ว่า ถ้าผู้ครอบครอง
ไม่ได้ทำนาในที่นั้นเป็นเวลาถึง 3 ปี ก็หมดสิทธิในการครอบครองที่นานั้น (อ้างจาก
พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา
คัมภีร์ราชานุกาพย์, หน้า 54)

² กจช. เอกสารรัชกาลที่ 4 กท. เล่ม 18, ว่าด้วยประเพณีนาเมืองทะเล
ตะวันตก 4 เมือง ภูเก็ท ฉลาง พังงา ตะกั่วป่า

³ เป็นนาบนพื้นที่ราบลุ่ม มีระบบน้ำที่ไหลลงม่นคง คือได้รับทั้งน้ำฝนและน้ำท่า
ผู้มีสิทธิเหนือนาคูโคจะต้องถือเอกสาร ซึ่งเรียกว่า ตราแดง การเก็บภาษีนาประเภทนี้
จะขึ้นอยู่กับจำนวนคูโคที่ใช้ในการไถนา โดยทางราชการจะถือว่า โค 1 คู จะทำนาในที่
เช่นนั้นได้ข้าวประมาณปีละเท่าไร เอาจำนวนโคขึ้นตั้งเป็นอัคราอากรค่านา ที่จะต้องเสีย
ค่าอากร ชาวนาจะทำหรือไม่ทำ หรือจะหว่านไม่เต็มเนื้อที่ตามเอกสารตราแดง ก็ต้อง
เสียอากรค่านาแก่รัฐบาลตามจำนวนเนื้อที่ที่ระบุไว้ในตราแดง
(อ้างจาก พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาคัมภีร์ราชานุกาพย์, หน้า 54; ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ, ของ สมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร, หน้า 107)

⁴ กจช. เอกสารรัชกาลที่ 4 กท. เล่ม 18, ว่าด้วยประเพณีนาเมืองทะเล
ตะวันตก 4 เมือง ภูเก็ท ฉลาง พังงา ตะกั่วป่า

⁵ กจช. เอกสารรัชกาลที่ 4 กท. เล่ม 1 จ.ศ. 1213, สารตราเจ้าพระยา
อัครมหาเสนาถึงพระยาตะกั่วทุ่ง (9 พฤศจิกายน 2394)

นอกจากนี้ยังมีปรากฏการณ์น่าสนใจอื่น ๆ อยู่ในสารตราจากสมเด็จพระกลางโถม มาถึงเจ้าเมือง ให้จักรมการเมือง เรียกเงินค่านาค้างนี้ " . . . นาน้ำฝน นาทุ่ง นาน้ำ นาน้ำในท้องร่อง . . . นาชายเลน . . . นาริมน้ำ . . . และนาปรัง ให้ เสียไร่นะ 1 สลึงเพ็อง เช่นเดียวกับนาฟางลอย . . . " ¹

อย่างไรก็ตาม ไม่มีปรากฏหลักฐานว่าก่อนปี พ.ศ. 2396 เมืองภูเก็ตเก็บอากร ไร่นาได้มีอะไรมาก แต่คงจะได้จำนวนน้อยมาก เมื่อเทียบกับรายได้จากอากรคีมุก

ส่วนการเก็บภาษีจังกอบที่มีปรากฏอยู่ในพระบรมราชโองการถึงเจ้าเมืองภูเก็ตนั้น เก็บ จากเรือสินค้าเข้าออกในเมืองภูเก็ต โดยเจ้าพนักงานพระคลังประจำเมือง เก็บภาษี ชาเข้าแคว่น้ำร้อยละ 4 อย่างเดียว ในสมัยนั้นจึงเรียกกันว่า ภาษีจังกอบพรรณา ซึ่งเป็น ภาษีชนิดต่าง ๆ ถือเป็นพระราชทรัพย์ของหลวง เช่นเดียวกับอากรคีมุก ที่จะท้องส่งมา ราชธานี ส่วนสินค้าเข้าชนิดอื่น ๆ จะไม่เก็บ

โดยสรุปแล้ว เมืองภูเก็ตก่อนปี พ.ศ. 2396 มีประชากรอยู่ในเมืองภูเก็ตน้อย มาก มีอาชีพหลักคือการชุกหาแร่คีมุก เพื่อแลกเปลี่ยนเครื่องอุปโภคบริโภค ซึ่งจะหาได้ สะดวกกว่าการเพาะปลูก ส่วนคีมุกที่ยังเหลือจะนำไปขายให้แก่พระคลังสินค้าประจำเมือง และมีเจ้าเมือง เป็นผู้จัดส่งคีมุกขายให้พ่อค้าต่างชาติที่นำเรือมารับซื้อ ขณะเดียวกันเจ้าเมือง ทำหน้าที่เก็บภาษีจังกอบ อากรคีมุก อากรไร่นา ส่งให้ราชธานีด้วย ซึ่งบทบาททุกอย่างขึ้นอยู่กับเจ้าเมืองภูเก็ต ดังปรากฏจากเอกสารกล่าวถึงสภาพของเมืองภูเก็ต และบทบาท ของเจ้าเมืองก่อนปี พ.ศ. 2396 ว่า

. . . เมืองภูเก็ตเดิมเป็นบ้านเล็ก เมืองน้อย ขึ้นกับตลาด . . . บ้านเมือง รุกเป็นป่าอยู่ ผู้คนในพื้นที่บ้านพื้นเมืองยังน้อย การเหมืองแร่คีมุก มีคนไทย ทั้งทำเป็นขอแร่อยู่น้อย แหงละ 3 - 4 คน . . . ครั้นไปประกาศ ให้พระ

1 กจช. ร.4 กห. เล่ม 38, สารตราถึงผู้ว่าราชการเมือง 5 เมือง ให้จักรมการเมืองแทนฯ สนบาค์เก็บเรียกเงินคานา.

ภูเก็ท (แก้ว) ซึ่งเป็นบิดาพระยาวิชิตสงคราม (ทัต) ปู่ของข้าพระพุทธเจ้า¹ . . .
 ให้เป็นญวณการจังหวัดต่อมา พระภูเก็ทปู่ของข้าพระพุทธเจ้า เห็นที่ท่าเด
 เมืองภูเก็ทพอจะสู้บ้าง เป็นเหมือนแรคคิง . . . พระภูเก็ท (แก้ว) จึงเข้ามา
 กรุงเทพฯ ไหวจางเงินหลายล้านมา ก้าวออกไปจากกรุงเทพฯ 300 คน
 กับไคจางพวกจีนนอกเมือง เพิ่มเติมเข้ามา บิดท่านบชดสายน้ำ กิ่งท่าเหมือง
 แรคคิง ลงที่ตำบลหุดยง ตำบลหนึ่ง ที่ตำบลท่าแครง ตำบลหนึ่ง แลไคสู้บ้าง
 ถางป่า ลงที่ตำบลทุ่งคาง เป็นบ้านเรือนที่อยู่ ปลุกโรงจากตั้งเป็นตลาดลงให้
 พวกจีนตั้งร้านค้าขาย อยู่สามโรงสี่โรง . . . พอพระภูเก็ทปู่ของข้าพระพุทธเจ้า
 ถึงแก่กรรมลง จึงไปรักให้ พระภูเก็ท (ทัต) บิดาข้าพระพุทธเจ้าเป็นพระภูเก็ท
 ญวณการบ้านเมือง จึงคอยเจริญขึ้น จนได้รับฐานะเป็นเมืองเทียบเขาดกลาง
 ในปี พ.ศ. 2396 . . .²

แสดงว่าก่อนปี พ.ศ. 2396 เมืองภูเก็ทยังจัดเป็นเมืองเล็ก ๆ อยู่ใต้การปกครอง
 ของเมืองกลาง จนกระทั่งปี พ.ศ. 2396 จึงได้รับฐานะเป็นเมืองใหญ่ และเริ่มขยายตัว
 ทางเศรษฐกิจเพิ่มมากขึ้น ดังจะกล่าวรายละเอียดต่อไป.

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹คือพระยาภูเก็ทโลหะเกษกรวัณ (ลำควน) เจ้าเมืองภูเก็ทระหว่างปี พ.ศ.

²กจช. ร.5 ม.2.12ก/1, ใบบอกพระยาภูเก็ทถึงสมุหพระกลาโหม จ.ศ. 1243